© ПАЛІТЫЧНАЯ СФЕРА
ISSN 1819–3625 №15(2), 2010

Таццяна Чыжова

Пра некаторых дэпутатаў незалежнасці…

Сяргей Навумчык, Зянон Пазьняк (2010). *Дэпутаты незалежнасьці.* Варшава, Нью-Ёрк, Вільня: «Беларускія Ведамасьці», Таварыства беларускай культуры ў Летуве. 304 с.

Кніга Зянона Пазьняка і Сяргея Навумчыка «Дэпутаты незалежнасці», выдадзеная ў 2010 г. у Вільні, прысвячаецца падзеям 1990–1991 гг., а дакладней – дзейнасці ў гэты перыяд апазіцыйнай фракцыі БНФ у складзе Вярхоўнага Савету БССР XII склікання. Як адзначылі самі аўтары, кнігу яны вырашылі выдаць з нагоды набліжэння ўгодкаў надання Дэкларацыі аб суверэнітэце Беларусі статусу канстытуцыйнага закону (у самой кнізе пазначаецца гэтая круглая дата – 25 жніўня 2011 г.).

Кніга збольшага складаецца з артыкулаў, апублікаваных у эмігранцкім выданні «Беларускія ведамасці» цягам 2009 г., а таксама асобных тэкстаў, якія пабачылі свет у 2008–2010 гг. Яна не прэтэндуе на навуковае, гістарычнае ці палітычнае даследаванне, а ўяўляе з сябе хутчэй мемуары, суб’ектыўны погляд асобаў – непасрэдных удзельнікаў – на гістарычныя павароты ў былым савецкім і новым беларускім грамадстве. Менавіта з гэтага пункту гледжання кніга можа быць цікавая для даследніка беларускай палітыкі.

Пры гэтым мы не знойдзем і паслядоўнага храналагічнага выкладання падзеяў. У гэтым выданне моцна кантрастуе з «Сямю гадамі Адраджэння» (Навумчык, 2006). Апроч гэтага артыкулы Пазьняка і Навумчыка хіба наўмысна чаргуюцца, прычым часцяком дублююча змест адзін аднаго. Сам Зянон Пазьняк патлумачыў: «*Я зьвярнуўся да Сяргея Навумчыка, бо такую кніжку, калі хутка, то рыхтаваць разам, з розных пунктаў гледжаньня*» (Радыё Свабода, 2010). Але абодва аўтары – не проста сведкі, а і паплечнікі, да таго ж абодва 14 гадоў жывуць у эміграцыі, таму не дзіва, што ў большасці выпадкаў аўтарскае бачанне падзеяў практычна супадае, адрозніваюцца ў пэўнай ступені хіба стыль і форма падачы матэрыялу.

Першы раздзел кнігі «Дэпутаты незалежнасці» (с. 5–91) напісаны З. Пазьняком. Гэта самая вялікая і, відавочна, цэнтральная частка кнігі, прысвечаная дзейнасці дэпутацкай групы БНФ у беларускім парламенце: стварэнню, умовам працы, змаганню з канфармісцкаю большасцю, а перадусім – яе дзеянням у ліпені

1990-га і жніўні 1991-га. Менш падрабязна, але таксама апісваюцца дзеянні «апазіцыйнага Давіда»[1] (с. 69) у 1992–1995 гг.

Наступныя два раздзелы аўтарства Сяргея Навумчыка – «Крок да незалежнасці» (с. 92–109) і «Перамога тых, хто быў з ідэяй» (с. 110–126) – распавядаюць пра тыя ж падзеі, канцэнтруючыся таксама на прыняцці Дэкларацыі аб незалежнасці 27 ліпеня 1990 г. і наданні ёй статусу канстытуцыйнага закону 25 жніўня 1991 г. Абедзве часткі параўнальна кароткія і ўяўляюць з сябе перадрукаваныя артыкулы аўтара з «Беларускіх ведамасцяў» за 2009 г. (Навумчык, 2009b; Навумчык, 2009c).

«Дзень незалежнасці» (с. 127–133) і «Незалежнасць як працэс адраджэння» (с. 134–147) – чацвёрты і пяты раздзелы кнігі, напісаныя Пазьняком. «Дзень незалежнасці» таксама ўжо быў надрукаваны (Пазьняк, 2009). У гэтых раздзелах атрыманне Беларуссю незалежнасці (25 жніўня 1991 г.) разглядаецца як лагічны працяг гістарычнага «змагання з імперскаю Расіяй» з 1794 г. (с. 127) і праводзіцца кароткі экскурс у старадаўнюю і больш падрабязны – у новую гісторыю Беларусі. У прыватнасці, падрабязна выкладаецца аўтарскае бачанне падзеяў 1918 г.

Як і раней, падкрэсліваецца несамастойнасць беларуска-савецкай наменклатуры, адсутнасць у яе якой-кольвечы нацыянальнай свядомасці, а таксама згадваецца нядобрым словам яшчэ адзін вядомы ўдзельнік тых падзеяў – Станіслаў Шушкевіч. Яго абодва аўтары цягам амаль усёй кнігі адорваюць непрыемнымі эпітэтамі, бо лічаць здраднікам нацыянальных інтарэсаў на карысць наменклатурнай большасці.

Сяргею Навумчыку належыць асобны раздзел пра сімволіку «Нашыя бел-чырвона-белы сцяг і “Пагоня”» (с. 148–163): пра першае выкарыстанне сцягоў на мітынгу 1988 г. у Курапатах, прыняцце сцяга і герба ў якасці дзяржаўных сімвалаў, каротка – пра рэферэндум 1995 г. Раздзел створаны на падставе артыкулу з блогу Навумчыка на радыё «Свабода» (Навумчык, 2009a).

У наступным раздзеле пад назовам «Эпоха ў жыцці нацыі (да дваццацігоддзя БНФ)» (с. 164–175) эстафету зноў прымае Пазьняк. Тут вельмі сцісла распавядаецца пра ўтварэнне БНФ і яго ідэі, а таксама з аўтарскай пазіцыі тлумачыцца, чаму ў 1990-я не атрымалася прывесці Фронт да ўлады: «*Нягледзячы на складанасьць абставінаў у 90-х гадах, прыход да ўлады Народнага Фронту была цалкам выканальная задача, калі б ні ўмяшаньне Расеі ў беларускія справы, у першую чаргу – яе спэцслужбаў і стварэньне імі кантролю над урадам Кебіча, над КГБ, над цэлымі палітычнымі групамі*» (с. 169). Палітык спрабуе паказаць, чаму ідэі БНФ не знайшлі падтрымкі ў шырокіх слаёў насельніцтва: «… *Грамадзтва, прыдушанае векавымі*

[1] Так акрэсліў фракцыю БНФ сам Пазьняк, маючы на ўвазе біблійны міф пра Давіда і Галіяфа – *Т. Ч.*

рэпрэсіямі, вынішчанае бальшавіцкім генацыдам і камуністычнай прапагандай, не пасьпявала за ідэйнымі пераменамі, дрэнна арыентавалася і не зусім разумела сутнасьць і неабходнасьць дзяржаўнага нацыянальнага разьвіцьця. Час для нацыянальна-культурнага асьветніцтва масаў аказаўся занадта кароткім, каб масы людзей пачалі актыўна ўдзельнічаць у фармаваньні незалежнай дзяржавы, падтрымліваць палітычны авангард, імкнуцца да пераменаў» (с. 167–168).

Далей Пазьняк звяртаецца да разгляду больш блізкіх падзеяў, пачынаючы з усплёску масавай актыўнасці ў 1996 г. Аўтар бязлітасна крытыкуе аб'яднаную апазіцыю другой паловы 1990-х, якая, на ягоную думку, была ўтвораная супольнымі дзеяннямі «*рэжыму (найперш КГБ), Масквы і палітыкі Эўразьвязу*» (с. 171) насуперак абвешчанаму ў 1997 г. на V З'ездзе БНФ «*на чале з Фронтам агульнабеларускага Вызвольнага руху супраць прамаскоўскага рэжыму і імпэрскай палітыкі Масквы*» (с. 170). Прычым на чале гэтых разбуральных сілаў, на думку Пазьняка, стаяў «*нямецкі разьведчык Ганс-Георг Вік, які фармальна ачольваў Місію АБСЭ ў Менску*» (с. 170). Апазіцыю, што ўтварылася з тых часоў, Зянон Пазьняк называе «маргінальнаю» і «падстаўною», абвінавачваючы знешнія варожыя сілы, што наўмысна паспрыялі размыванню нацыянальна-адраджэнскай пазіцыі БНФ і прывялі да ўзнікнення нейкага штучнага, на думку аўтара, утварэння на падставе абстрактна дэмакратычных прынцыпаў. «*У будучыні Ганс-Георг Вік, хутчэй за ўсё, стане перад беларускім дэмакратычным судом за антыбеларускую дзейнасьць і нанясеньне шкоды інтарэсам Беларусі*», – заключае Пазьняк (с. 173).

Цяперашняя КХП-БНФ для яго – адзіная сапраўдная апазіцыйная структура, што захоўвае правільную пазіцыю і вернасць нацыянальным інтарэсам і каштоўнасцям: «*Франтаўскі працяг, рэальная беларуская пазыцыя Адраджэньня і палітыка, якая зыходзіць зь беларускіх нацыянальных інтарэсаў, сканцэнтравана цяпер у дзейнасьці і ідэалёгіі Кансэрватыўна-Хрысьціянскай Партыі – Беларускі Народны Фронт*» (с. 173–174).

Раздзел Навумчыка «Незалежнасць і распад імперыі» (с. 176–193) апісвае Віскулёўскія пагадненні снежня 1991 г., прычым даводзіцца, што не яны, а менавіта прыняцце Дэкларацыі ды наданне ёй статусу закону замацавалі суверэнітэт Беларусі. Завяршае кнігу адмыслова падрыхтаванае Пазьняком у 2010 г. «Слова пра калег і сяброў» (с. 271–285) – кароткі асабісты ўспамін-нарыс пра кожнага з былых паплечнікаў, пра тое, якімі палітык іх памятае дваццаць гадоў таму.

Акрамя гэтага выданне змяшчае біяграфічную інфармацыю пра кожнага з 27-мі дэпутатаў парламенцкай групы БНФ (с. 216–271): фотаздымак, звесткі пра тое, дзе і калі дэпутат нарадзіўся, адукацыю, месца працы перад абраннем у парламент, а таксама інфармацыю пра ўдзел у дэпутацкай галадоўцы супраць рэ-

ферэндуму ў 1995 г. Пра далейшую дзейнасць дэпутатаў, на вялікі жаль, не пішацца. Асноўнаю крыніцай інфармацыі выступае выдадзены ў 1992 г. даведнік «Народныя дэпутаты Рэспублікі Беларусь: Дванаццатае скліканне» (Народныя дэпутаты, 1992).

Кніга аздобленая даволі вялікай колькасцю ілюстрацыяў, частка якіх мае гістарычную каштоўнасць. Большыня фотаздымкаў шырока вядомая з прэсы 1990-х, але некаторыя ўзятыя з асабістага архіву і не публікаваліся раней.

Як можна было заўважыць з вышэйпрыведзеных цытатаў, стыль кнігі адрозніваецца ўжываннем шматлікіх рэзкіх эпітэтаў на адрас былых палітычных апанентаў: «*ветэраны партыі і НКВД*» (с. 25, 26, 67, 74) – пра дэпутатаў парламенту, якія прайшлі па ветэранскай квоце; «*з абласным шармам і з нейкай маскоўска-энкавэдзісцкай пацінай у манерах*» (с. 66) – пра аднаго з дэпутатаў і г. д. А базавым аргументам Зянона Пазьняка супраць Вячаслава Кебіча, Аляксандра Лукашэнкі ды «маргінальнай апазіцыі» выступае традыцыйнае абвінавачванне іх у залежнасці ад *КГБ*[2] (с. 45, 46), які дагэтуль, на ягоную думку, уяўляе з сябе не нацыянальную службу дзяржбяспекі, а сатэліт расейскіх спецслужбаў (с. 214).

Цалкам процілеглым чынам аўтары выказваюцца на адрас парламенцкай групы БНФ, апісваючы яе самымі ўзвышанымі і падкрэслена станоўчымі словамі. На іх думку, у асяроддзі апазіцыйнай дэпутацкай групы адбываецца ні больш ні менш як фармаванне нацыянальнай палітычнай эліты (с. 54).

Увогуле няцяжка заўважыць, што ўся віхура насычаных і складаных падзеяў тых часоў у інтэрпрэтацыі абодвух аўтараў віецца вакол гэтых 27-мі чалавек. Цягам усёй кнігі можна назіраць падкрэсліванне суб'ектыўнага аспекту падзеяў – актыўнай дзейнасці малой групы насуперак коснай большасці, да таго ж у неспрыяльных умовах: «*Зазначу, што ў камуністычным Вярхоўным Савеце 12 скліканьня было 345 дэпутатаў, зь іх 27 – дэпутаты Апазыцыі БНФ. І пры гэтым мы йшлі пераможным шляхам. Гэта ўнікальны факт…*» (с. 16).

Большасць эпітэтаў, ужытая ў дачыненні фракцыі БНФ, закліканая прадэманстраваць «гераічны» момант: «*У залі мора... – сотні чырвоных твараў, рашуча настроеных "навести порядок", і наша няпоўная апазыцыйная трыццатка, якая паставіла задачу перамагчы гэтую арду*» (с. 22). Гэта выклікае асацыяцыі з персанажамі гераічнага эпасу, дзе купка адважных і рашучых дзякуючы сваім выдатным здольнасцям і ўнутранай арганізаванасці перамагае нашмат мацнейшага і большага ворага. «*Наша перавага была ў інтэлекце, у добрай адукацыі і эрудыцыі, ва ўменьні хутка думаць, правільна фармуляваць думкі і правільна іх выказваць; нарэшце – у лепшай арганізацыі і самадысцы-*

[2] Захаваны аўтарскі правапіс – Т.Ч.

пліне», – падкрэслівае Пазьняк (с. 60–61).

Апазіцыя выступае ці то ў ролі антычных герояў, што змагаюцца з багамі наменклатурнага «Алімпу» за свабоду і шчасце простых смяротных, ці то ў ролі трох соцень спартанцаў: «*…У 90-х гадах – гэта быў баявы авангард, які (насуперак усялякай арыфметычнай парляманцкай логіцы) з ходу браў бастыён за бастыёнам і (больш таго) вызваліў цэлую крэпасьць*» (с. 57). Асобныя рэплікі наўпрост адсылаюць да біблійнай легенды пра Давіда і Галіяфа: «*Апазыцыйны Давід гатовы быў зьвярнуць горы. Лічу вялікім нашым тактычным дасягненьнем, што мы адразу, з ходу пачалі перамагаць, крушыць, блытаць, раскідваць гэтую намэнклятурную закасьнелую масу, не даючы ім апамятацца*» (с. 69).

Гэткая гераізацыя парламенцкай апазіцыі як суб'екту тагачаснай палітыкі ёсць наступствам цалкам валюнтарысцкай інтэрпрэтацыі гістарычных падзеяў. Відавочна, што ў тых умовах БНФ насамрэч быў адзінай альтэрнатыўнаю дзейнай уладзе палітычнаю сілаю, актыўнаю і масаваю на фоне іншых груповак (але не дастаткова масаваю). Таму словы аўтараў пра БНФ і адпаведную парламенцкую групу як пра «авангард пераменаў» – збольшага апраўданыя. Але пры гэтым амаль цалкам ігнаруюцца вонкавыя фактары, ажно да простага адмаўлення іх ролі ў змене сітуацыі ў 1990–1991 гг.

Адзіным чыннікам, што спрыяў апазіцыі ў палітычнай барацьбе, прызнаецца наяўнасць нацыянальна-дэмакратычнага руху ў Беларусі – БНФ і яго прыхільнікаў. Таму раз-пораз у тэксце сустракаюцца словы ўдзячнасці: «*Нічога б не было, каб за намі не стаяў наш народ, яго актыўныя прадстаўнікі, згуртаваныя ў Народны Фронт, – нічога б не было, каб не існавала іхняй волі і іхняй падтрымкі, каб яны не стаялі за намі шэрагамі і ня дыхалі нам у патыліцу. Было запатрабаваньне грамадзтва*» (с. 89). Усе поспехі БНФ, на думку аўтараў, – гэта выключна заслуга самой партыі (руху), але ніякім чынам не збег гістарычных абставінаў. Знешнія фактары бяруцца пад увагу толькі, каб пры іх дапамозе патлумачыць няўдачы апазіцыі.

Такая цалкам суб'ектывісцкая пазіцыя прымушае паставіць пад сумнеў праўдзівасць шэрагу апісаных у кнізе момантаў, напрыклад: «*Мы шмат чаго дамагліся ў першы ж год няроўнага парляманцкага змаганьня. Кіроўная роля камуністычнай партыі ў дзяржаве была адменена, партарганізацыі кампартыі выведзеныя з прадпрыемстваў. Праўда пра Чарнобыль, якую падняў Фронт, была публічна афіцыйна засьведчана і заканадаўча абумоўлена дапамогай пацярпелым, парадкам выкарыстаньня зямлі*» (с. 16). І далей: «*Прывілеі і спэцмагазіны камуністычнай намэнклятуры былі ліквідаваныя*» (с. 18). Аўтары не адасабляюць тое, што было дасягнутае высілкамі парламенцкай апазіцыйнай групы, ад таго, чаму паспрыялі вонкавыя чыннікі ды што адбылося пад уплывам агульных тэндэнцыяў

часу, прыпісваючы сабе абсалютна ўсё: «*...Апазыцыя БНФ выйграла барацьбу ў камуністычным савецкім парляманце за Незалежнасьць, за праўду пра Чарнобыль (якая пільна хавалася ад грамадзтва), за нацыянальнае войска, за нацыянальныя грошы, за заканадаўства незалежнай дзяржавы, за Беларускі сьцяг і гэрб Пагоня і ўвогуле – за дзяржаўнае існаваньне незалежнай Беларусі, спыніўшы пры гэтым дзейнасьць КПБ (КПСС). Меншыня спыніла дзейнасьць бальшыні!*» (с. 59).

Такія відавочныя перабольшанні і нацяжкі могуць выклікаць у чытачоў сумневы ў іншых пазначаных фактах (не асабліва вядомых у шырокіх колах). Напрыклад, датычных абрання Станіслава Шушкевіча ў 1989 г. дэпутатам Вярхоўнага Савету СССР. Як сцвярджае Зянон Пазьняк, гэта адбылося дзякуючы высілкам БНФ: «*Сутнасьць нашай прапановы была ў тым, што калі Шушкевіч падтрымлівае пазыцыю, ідэалы і палітыку БНФ, то мы (Фронт) будзем праводзіць яго ў Вярхоўны Савет СССР (агітацыя, прапаганда, групы падтрымкі і г. д.) [...] За Шушкевіча Фронт вымушаны быў, што называецца, выкласьціся [...] Фронт перамог. Нічога не дапамагло камуністам: ні спробы фальсіфікацыі галасоў, ні ўлада. Сістэма ўжо пачала трашчэць пад нашым напорам*» (с. 77–80).

Але выказванні кшталту: «*Красавік 1991 года адзначыўся масавымі пратэстамі рабочых Менска (арганізаваных БНФ, які меў свае суполкі на заводах) супраць антынароднай сацыяльнай палітыкі Масквы і КПСС (павышэньне цэнаў і т. п.)*» (с. 21) – цалкам падрываюць давер да праўдзівасці апавядання, хай сабе яно напісанае і з суб'ектыўнага аўтарскага гледзішча. Бо калі ў страйкамах і прысутнічалі прадстаўнікі БНФ, то гэта не азначае, што самыя масавыя ў гісторыі Беларусі пратэсты рабочых у красавіку 1991 г. былі непасрэдна «арганізаваныя БНФ», як сцвярджае аўтар.[3]

Не менш пытанняў выклікае і заява наконт прэзідэнцкіх выбараў, згодна якой у «*супроцьстаяньні Кебіч–БНФ савецкія выбаршчыкі, што былі ўжо супраць Кебіча, галасавалі б за БНФ (іншай альтэрнатывы не было). Калі ж у кампанію ўключыўся кандыдат з пазыцыяй пакараць Кебіча і абяцаньнем вярнуць усё, як было за СССР (бо пры Кебічы стала горай), то большая палова савецкага электарату перакінулася на бок савецкага кандыдата. Атрымалася, што Лукашэнка аўтаматычна пакарыстаўся вынікамі нашай працы*» (с. 46). Цяжка запярэчыць таму, што першы прэзідэнт прыйшоў да ўлады на хвалі народнай нелюбові

[3] Прэса таго часу, у тым ліку і альтэрнатыўная, дастаткова падрабязна апісвае стыхійнасць выступленняў працоўных, спробы БНФ уцягнуць рух працоўных у сваю арбіту адбываліся post factum. Больш за тое, калі пачаліся масавыя акцыі ў красавіку 1991 г., вышэйшае кіраўніцтва БНФ адсутнічала ў Беларусі – *заўв. рэд.*

да Кебіча і ягонай наменклатурнай каманды, але сумнеўна, што такое стаўленне – вынік працы выключна БНФ, а не самога экс-прэм'ера.

Лагічным працягам суб'ектывізму і валюнтарысцкай інтэрпрэтацыі гістарычных падзеяў выступае відавочны скрайні ідэалізм апавядальнікаў, на думку якіх асноўная палітычная барацьба адбываецца найперш паміж ідэямі ды сімваламі: «*Камунізм і расейскі каляніялізм нічога ня мог супроцьпаставіць нашым ідэям, акрамя збанкрутаваных сваіх догмаў ("рабы старых ідэй", як сьпявалася ў гімне Народнага Фронту). Не змаглі супроцьпаставіць – і прайгралі з усёй сваёй пачварнай камуністычнай сілай*» (с. 55). Загаловак аднаго з раздзелаў кнігі так і гучыць: «Перамога тых, хто быў з ідэяй» (с. 110).

Схільнасць да сімвалічных дзеянняў – гэта, магчыма, адзнака таго часу, калі з прычыны інфармацыйнага вакууму былі вельмі запатрабаваныя новыя, яркія вобразы будучыні. Але ж пры чытанні кнігі складаецца ўражанне, што для аўтараў рознага кшталту сімвалічныя акты не проста істотныя, але першасныя. Аб'ектыўныя матэрыяльныя ўмовы таго ж дзяржаўнага будаўніцтва – для іх пытанне чыста тэхнічнае і другаснае ў параўнанні з дэклараваннем незалежнасці і прыняццем новай сімволікі: «*Адразу пачалася ярасная барацьба за галоўнае па парадку дзеяньня – за Беларускі Сьцяг і Гэрб незалежнай Беларусі [...] Урэшце – мы выйгралі гэтую "бітву", паклаўшы на шалі ўвесь свой інтэлект і душэўныя сілы [...] Пасьля сымволікі найцяжэйшая барацьба разгарэлася па двух атрыбутах незалежнасьці: па войску і грошах*» (с. 25, 27, 29).

Вельмі паказальны ў гэтым сэнсе экскурс у гісторыю БНР, прадаўжальнікамі ідэалаў якой лічаць сябе аўтары: «*У БНР не было войска і паліцыі, не было сваіх нацыянальных грошай і фінансавай сыстэмы, не было сыстэмных структураў мясцовага самакіраваньня, міжнародныя сувязі на ўзроўні амбасадаў былі абмежаваныя і ў пачатковым выглядзе, тэрыторыя знаходзілася пад расейска-нямецкай акупацыяй, дзе дамінавала ўлада і рашэньні акупацыйнага войска. Аднак, для абгрунтаваньня справядлівасьці і права нашай незалежнасьці, істотнай ёсьць не атрыбутыка суверэннасьці (гэта пытаньне дзяржаўнага будаўніцтва), а тое, што Рада БНР і абвешчаная ёй незалежнасьць БНР валодалі ўсімі чыньнікамі легітымнасьці і выяўлялі суверэнную волю Беларускага народа...*» (с. 142).

Дарэчы, крытыкуючы вядомую тэзу пра тое, што незалежнасць зваліласа на беларусаў зняцку, аўтары не толькі ўсяляк падкрэсліваюць уласную барацьбу на палітычным полі, але і сцвярджаюць, што іхная дзейнасць, як і ўсяго БНФ, – «*гэта заканамерны вынік змаганьня пакаленьняў беларусаў за Незалежнасьць*» (с. 108). Не спыняючыся на гістарычнай пераемнасці БНР і Рэспублікі Беларусь, яны занураюцца ў глыб вякоў, да часоў ВКЛ і Рэчы Паспалітай: падкрэсліваецца, што барацьба за незалежнасць

вялася не менш за два стагоддзі, але рэалізаваць гэтыя памкненні атрымалася толькі ў 1990–1991 гг.

Палітычныя мэты БНФ узору пачатку 1990-х застаюцца для аўтараў пазачасаваю канстантаю і не пераглядаюцца, а акцэнт у апісанні палітычнай (парламенцкай) барацьбы робіцца на тактычныя хады, псіхалагічныя прыёмы і хітрасці ў дачыненні парламенцкай большасці. Падрабязнасці гэтай барацьбы, апісаныя ў кнізе, утрымліваюць шмат цікавых і паказальных момантаў, нюансаў, якія можна знайсці толькі ў такога кшталту мемуарнай літаратуры. Вялікую цікаўнасць могуць выклікаць таксама апісанне стасункаў апазіцыі БНФ са спікерам Вярхоўнага Савету Станіславам Шушкевічам і падрабязны расповед Сяргея Навумчыка пра тое, якую ролю адыгрываў Захад у станаўленні незалежнай дзяржавы. На ягоную думку, у адрозненне ад пазіцыі ў дачыненні Прыбалтыкі, да незалежнасці Украіны (і тым больш Беларусі) стаўленне Захаду было хутчэй адмоўнае. Адчуваецца моцная эмацыйная захопленасць аўтараў, якія нібыта з кожным словам успамінаў наноў перажываюць тыя падзеі. Але такая захопленасць пазбаўляе іх магчымасці зірнуць на падзеі дваццацігадовай даўніны з пазіцыяў сучаснасці. Складаецца ўражанне, што сучаснасць для іх засталася там – у першай палове 1990-х.

Літаратура, якая згадваецца ў рэцэнзіі

1. Навумчык, С. (2006). *Сем гадоў Адраджэньня, альбо фрагмэнты найноўшай беларускай гісторыі (1988–1995).* Варшава, Прага: «Беларускія ведамасьці», «Člověk v tísni»
2. Навумчык, С. (2009a). «Дзень, калі плакаў Пазьняк», *Радыё «Свабода»*, 18.08.2009. URL (доступ 01.10.2010) http://www.svaboda.org/content/article/1825687.html
3. Навумчык, С. (2009b). «Крок да незалежнасьці», *Беларускія ведамасьці.* № 2 (67): 14–17.
4. Навумчык, С. (2009c). «Перамога тых, хто быў з ідэяй», *Беларускія ведамасьці*, № 2 (67): 3–6.
5. *Народныя дэпутаты Рэспублікі Беларусь: Дванаццатае скліканне (1992).* Мінск: Беларусь
6. Пазьняк, З. (2009). «Дзень незалежнасьці». *Беларускія ведамасьці*, № 2 (67): 1–3.
7. *Радыё «Свабода»* (2010). «Зянон Пазьняк: наступны год трэба абвясьціць годам незалежнасьці», 12.08.2010, URL (доступ 01.10.2010) http://www.svaboda.org/content/article/2126114.html